

محور های سخنرانی معاون آموزشی در همایش "تاملی بر دوره های تخصصی در ایران"

- با درود به روان بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، حضرت امام راحل، احیاگر روحیه خود باوری و خود اتکایی در بین آحاد ملت ایران و امت اسلامی، سخن خود را آغاز می کنم و برای مقام معظم رهبری، بزرگ حامی و پشتیبان نظام علمی کشور، سلامتی و طول عمر آرزو دارم.
- به عنوان معاون آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری از جناب آقای دکتر معماریانی و مدیران و همکاران ایشان در موسسه پژوهش و برنامه ریزی آموزش عالی سپاسگزاری می کنم که بانی این اقدام خیر شدند و برگزاری این نشست علمی را به انجام رساندند.
- البته من ماموریت اصلی موسسه پژوهش و برنامه ریزی آموزش عالی را عمدتاً در این جهات می بینم و معتقدم که موسسه می تواند و باید به انحاء مختلف و با استفاده از روش علمی، برنامه ها، راهبردها، سیاستها، دستاوردها و عملکرد نظام آموزش عالی کشور - به معنی وسیع کلمه- را رصد کرده و به آسیب شناسی آنها بپردازد، نقاط قوت و ضعف آنها را احصا کند و با بهره گیری از آرای استادان فن و صاحب نظران، راهکارهای مناسب برای حل مشکلات و رفع موانع ارائه نماید.
- همکاری و مشارکت وزارت صنایع و معادن با موسسه پژوهش و برنامه ریزی آموزش عالی در برگزاری این نشست نیز از جمله نکات مثبت و خوشحال کننده و موجب شکرگزاری است. زیرا این مشارکت نشاندهنده نهادینه شدن فرایند مبارکی است که از سالهای قبل با عنوان ارتباط صنعت و دانشگاه از آن یاد می شود و امید آنکه ارتباط جوامع علمی دانشگاهی با سایر بخش های اقتصادی

و اجتماعی کشور نیز پیش از پیش توسعه یابد و نهادینه شود چراکه فراگیر شدن این ارتباط لازمه تحقق توسعه مبتنی بر دانایی است.

- همچنین لازم می دانم از همه اعضای هیات علمی، صاحب نظران و کارشناسانی که با ارائه مقالات علمی و روشنگرانه خود و یا با طرح تجربیات و دیدگاههای خود در کارگاههای آموزشی و جلسات پرسش و پاسخ به آسیب شناسی دوره های دکتری و تبیین نقاط قوت و ضعف این دوره ها، چالش های پیش رو و راهکارهای برون رفت از مشکلات و ارائه برنامه هائی تحول زا و مبتنی بر آینده نگری می پردازند صمیمانه سپاسگزاری کنم. در همین خصوص صمیمانه عرض می کنم که تمامی سعی خود را به کار خواهم برد که سپاسگزاری از این جمع را با بکار گرفتن توصیه های ارزشمند این نشست علمی، که انشاءاله به صورت گزارشی مکتوب ارائه خواهد شد، به اثبات رسانم.

- دوره های دکتری (*Ph.D*) را بدون تردید می توان به عنوان تاثیر گذار ترین عامل در توسعه علمی کشور یاد کرد. این واقعیت این روزها بیش از هر زمان دیگری قابل اثبات است. چه به زعم من افزایش تعداد مقالات اعضای هیات علمی، توفیق در حوزه پژوهش های کاربردی، کامل شدن چرخه تبدیل علم به ثروت در برخی از حوزه ها و بسیاری از دستاوردهای جانبی دیگر که از جمله شاخص های توسعه علمی کشور محسوب می شوند، حاصل توسعه دوره های دکتری است.

- دوره دکتری در آموزش عالی ایران سابقه ای دیرینه دارد. تا آنجا که شاید تعجب آور جلوه کند اگر بگوییم که از تاسیس نخستین دوره دکتری در دانشگاه تهران ۷۰ سال می گذرد. با اینهمه توسعه دوره دکتری طی نیم قرن از بدو تاسیس تا پیروزی انقلاب اسلامی آنچنان بطئی و کند بود که ابداً جلوه و جلایی نداشت و در مقابل تعداد دوره ها و دانشجویان دوره های کاردانی و کارشناسی بسیار ناچیز بود. اما با پیروزی انقلاب اسلامی و بازگشایی دانشگاهها بعد از انقلاب فرهنگی و

تنها طی دو دهه فعالیت برنامه ریزی شده در نظام آموزش عالی، دوره های دکتری به نهاد تحول، تغییر و توسعه در آموزش عالی ایران تبدیل گردید، تا آنجا که تعداد دوره ها و تعداد دانشجویان دوره دکتری به نسبت آنچه که طی ۵۰ سال قبل از آن حاصل شده بود تا ۲۰۰ برابر افزایش یافت.

- نا گفته نباید گذاشت که ریشه این تحول عظیم، که خودکفایی نظام آموزش عالی کشور را در غالب رشته های علمی به همراه داشت، مرهون تاکیدات موثر و مداوم امام راحل عظیم الشان بود که مرتباً بر خود باوری و خود اتکایی تاکید می کردند و طبیعتاً دانشگاهیان که در صف مقدم جهاد علیه جهل و خود کم بینی قرار داشتند، توصیه های گرانبار ایشان را به گوش جان شنیدند و در محیط های علمی به اجرا گذاشتند.

- شاید بی مناسبت نباشد که در تبیین جایگاه دوره دکتری در نظام آموزش عالی کشور از آمار و ارقام کمک بگیریم:

- پیش از این اشاره کردم که دوره دکتری در آموزش عالی ایران ۷۰ ساله است. در حقیقت تحصیلات مقطع دکتری در دانشگاه تهران با تاسیس دوره دکتری زبان و ادبیات فارسی در سال ۱۳۱۶ آغاز شد و به دنبال آن دوره دکتری حقوق و الهیات شکل گرفت. اما توسعه دوره دکتری آنچنان کند و بطئی بود که می توان گفت آموزش عالی ایران تا پیش از پیروزی انقلاب اسلامی عملاً در محدوده دوره های کاردانی و کارشناسی عمل می کرد و تحصیلات تکمیلی جز در معدود رشته ها به اجرا گذاشته نشده بود.

- وجود کمتر از ۷۰ دانشجوی دکتری در سال تحصیلی ۶۷-۱۳۶۶ در دانشگاههای وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، در شرایطی که جمعیت دانشجویی دانشگاههای مذکور در آن سال ۱۵۵ هزار نفر فراتر رفته بود، شاهدی بر این مدعا است که با گذشت نیم قرن، دوره های دکتری با نقطه شروع خود فاصله

چندانی نداشته است. در همان سال، یعنی پس از گذشت پنجاه سال از تاسیس دوره دکتری، پذیرش دانشجوی دکتری به پنج دانشگاه تهران، تربیت مدرس، صنعتی شریف، صنعتی امیر کبیر و ارومیه محدود بود که ظرفیت پذیرش همه آنها از ۳۰ نفر فراتر نمی رفت.

- ایجاد و توسعه دوره های دکتری به عنوان بستر و زمینه توسعه علمی کشور در تدوین نخستین برنامه توسعه بخش آموزش عالی و تحقیقات مورد توجه قرار گرفت و از آن پس در برنامه های دوم و سوم نیز پی گیری شد و وزارت علوم، تحقیقات و فناوری نیز راهبرد توسعه دوره های تحصیلات تکمیلی، بویژه دوره دکتری را با جدیتی تمام دنبال کرد.

- تاسیس دانشگاه تربیت مدرس، اولین دانشگاه تحصیلات تکمیلی کشور، در نخستین سال دهه ۶۰ که با هدف تربیت اعضای هیات علمی و پژوهشگران مورد نیاز دانشگاهها و موسسه های آموزش عالی و تحقیقاتی صورت گرفت، به جریان توسعه دوره های دکتری کمک شایانی کرد، تا آنجا که از ۳۰ نفر پذیرفته شدگان دوره دکتری سال تحصیلی ۶۷-۱۳۶۶ نه نفر در دانشگاه تربیت مدرس و ۹ نفر در دانشگاه تهران پذیرفته شدند.

- ۱۰ سال پس از این آغاز دوباره، تعداد پذیرفته شدگان دوره دکتری از ۷۰۰ نفر در سال تحصیلی ۷۷-۱۳۷۶ فراتر رفت و در پایان برنامه سوم توسعه، بدون احتساب پذیرفته شدگان دوره دکتری دانشگاه آزاد اسلامی به حدود ۲ هزار نفر رسید که رشدی نزدیک به دو برابر نسبت به سال تحصیلی ۷۷-۱۳۷۶ را رقم زد.

- در همین حال تعداد دانشجویان دوره دکتری به بیش از ۸ هزار نفر رسید که در ۲۰۰ رشته تحصیلی اشتغال به تحصیل داشتند.

- توزیع متناسب دوره دکتری در بین گروه‌های برنامه ریزی- جز در مورد گروه هنر که وضعیت خاص خود را دارد- از جمله ویژگیهای توسعه دوره های دکتری در ایران به شمار می رود به طوری که در پایان برنامه سوم توسعه پذیرش دانشجوی دوره دکتری در ۵۵ رشته از گروه علوم انسانی ۴۲ رشته از گروه علوم پایه ، ۴۶ رشته از گروه کشاورزی و دامپزشکی، ۵۰ رشته از گروه فنی و مهندسی و دو رشته از گروه هنر به انجام رسیده است.
- اعطای فرصت های مطالعاتی شش ماهه خارج از کشور به دانشجویان دوره دکتری از نقاط مثبت دوره های دکتری در دوره اخیر است که خوشبختانه و به رغم تمامی کمبودها با استقبال دانشجویان روبرو شده و در موفقیت آنان آثار مثبتی برجای گذاشته است.
- ایجاد دوره های دکتری مشترک با دانشگاههای داخل و خارج از دیگر رویکردهای مثبتی بوده است که در توسعه و ارتقاء کیفیت دوره های دکتری و استفاده بهینه از امکانات موجود آموزش عالی کشور موثر افتاده است. در همین خصوص قابل ذکر است که طی سالهای اخیر حدود ۳۵ دوره دکتری مشترک با دانشگاههای داخل و خارج به اجرا گذاشته شده است.
- رشد دوره های دکتری در برنامه چهارم توسعه نیز بنا بر برآوردهای صورت گرفته بسیار قابل توجه است، تا آنجا که هدف ۱۵ هزار دانشجوی دوره دکتری برای سال ۱۳۸۸، سال پایانی برنامه چهارم، در نظر گرفته شده است که تامین این هدف مستلزم رشد سالانه ۱۵ درصد در جمعیت دانشجویی دوره های دکتری است.
- توسعه دوره های دکتری علاوه بر اینکه موجبات بی نیازی کشور از اعزام دانشجو به خارج را در غالب رشته های تحصیلی فراهم آورده است نشاط و

پویایی خاصی را در دانشگاه‌های کشور و در بین جوامع دانشجویی و هیات علمی به وجود آورده است.

- افزایش تعداد مقالات انتشار یافته در مجلات معتبر بین المللی، شرکت گسترده اعضای هیات علمی و دانشجویان دوره دکتری در کنفرانس‌های علمی بین المللی، توسعه پژوهش‌های بنیادی و کاربردی، برقراری ارتباط گسترده علمی بین المللی و توسعه منابع انسانی در بالاترین سطوح تخصصی از اهم دستاوردهای ناشی از ایجاد و توسعه دوره دکتری است که اینها همه به زعم بنده می تواند هم به عنوان عامل موجه و هم به عنوان محصول توسعه علمی کشور محسوب شود.

- ناگفته نباید گذاشت که این دستاوردهای عظیم و قابل توجه به مدد عزم جدی دانشگاهیان و کمک و مساعدت تمامی دستگاه‌های ذیربط به انجام رسیده است، که باید این هماهنگی و همراهی را به فال نیک گرفت و از آن در طریق توسعه متوازن کشور برای تمامی زمینه ها بهره مند شد.

- اما برگزاری دوره های دکتری با چالش هایی نیز همراه بوده است. این چالشها ابعاد گوناگونی دارد که به بعض آنها اشاره می کنم، با این توجه که ترتیب بیان موضوع لزوماً نشان دهنده اهمیت یا کم اهمیتی مساله یا موضوع نباید تلقی شود.

- یکی از چالشهای پیش روی دوره دکتری تمام وقت نبودن دانشجویان دوره دکتری در دوران تحصیل است. هر چند که در آیین نامه ها و مقررات آموزشی بر تمام وقت بودن دانشجو تاکید شده است با اینحال دانشجویان غالباً به دلیل عدم تامین مالی ناگزیر از فعالیت های جانبی برای تامین معاش هستند.

- پذیرش دانشجو به شرط بورس، که محصول برداشت ناصحیح از دستور العمل پذیرش دانشجو دوره دکتری است، چالش دیگری است که طی سالهای اخیر

مشکلاتی را در پذیرش و ادامه تحصیل برخی از دانشجویان دوره دکتری به وجود آورده است.

- طولانی شدن دوره های دکتری تحت تاثیر مشغله بیش از حد اعضای هیات علمی یا محدودیت های مربوط به برگزاری آزمون جامع، گذراندن امتحان زبان خارجی و یا طولانی شدن فرایند تصویب پروپزال رساله دانشجو از دیگر مسائلی است که چاره اندیشی عاجلی می طلبد. زیرا روند موجود به افزایش هزینه های تحصیلات دوره دکتری، اتلاف وقت دانشگاه و دانشجویان، ممانعت از تامین اهداف برنامه و استفاده غیر بهینه از منابع و امکانات موجود آموزش عالی کشور می انجامد.

- تعداد دوره های دکتری و دانشگاههای مجری دوره های مذکور داوطلبان ورود به دوره های دکتری را با مشکل شرکت در چند آزمون ورودی مواجه می سازد. ضمن اینکه با توجه به احتمال همزمانی برگزاری آزمونهای دو یا چند دانشگاه، امکان شرکت در برخی از آزمونهای ورودی را برای داوطلبان سلب می کند.

- پرداختن بیش از حد پایان نامه های دکتری به مرور ادبیات و ضعف نسبی در حوزه مطالعات میدانی، پایان نامه های دوره های دکتری را کمتر از حد لازم در جهت مواجهه با مشکلات مبتلا به و حل مسائل کشور سوق می دهد و آنها را از یافته ها و نظریه های جدیدی که در مفهوم رساله دکتری مستتر است، تهی می سازد. هر چند که این ضعف می تواند از کمبود اطلاعات آماری در کشور و مشکلات مترتب بر انجام پژوهشهای میدانی ناشی شده باشد، با این همه، عطف توجه به رفع این مشکل بر کارایی دوره های دکتری خواهد افزود. حال آنکه بی توجهی به این مهم موجب عدم استفاده عملی و کامل از ظرفیت های دوره دکتری است.

- اضافه بر این عدم استفاده از پایان نامه های دوره دکتری در فرایند چرخه تبدیل علم به ثروت و کاربرد آنها عملاً به مفهوم باز گذاشتن دست دیگر کشورها در بهره برداری از تحقیقات انجام شده توسط دانشجویان جوان ایرانی است.
- به این موارد می توان ضعف علمی برخی از پایان نامه های دکتری نیز اضافه کرد، که این خود ناشی از عدم دقت کافی در انتخاب استاد راهنما و استاد مشاور و احیاناً کم کاری استاد راهنما و کم توجهی مدیران دانشگاهی در برگزاری جلسات دفاع رساله های دکتری به مفهوم واقعی کلمه است.
- بی توجهی به روش شناسی در حل مساله و ارتقای قدرت تجزیه و تحلیل دانشجو و تاکید بیش از حد بر انباشتن ذهن دانشجوی دکتری همانند دانشجوی دوره کارشناسی، از محفوظات و اطلاعاتی که امروز به برکت توسعه فناوری اطلاعات بیش از هر زمان دیگر در دسترس افراد قرار گرفته است، یکی دیگر از نقاط ضعف دوره های دکتری است، که باید در جریان تدوین برنامه های درسی و تدریس استادان محترم دوره دکتری مورد توجه جدی قرار گیرد..
- پایان بخش سخن من بیان راهکارهایی برای مواجهه با چالش های پیشگفته است. در این خصوص برگزاری آزمونهای ورودی دو مرحله ای با تشکیل کنسرسیومی از دانشگاههای مجری دوره دکتری می تواند مورد بررسی قرار گیرد. بنا براین شیوه ، آزمون مرحله اول بین چند دانشگاه داوطلب به صورت مشترک برگزار می شود و در مرحله دوم، انتخاب دانشجو بر اساس نتیجه امتحان مرحله اول و ضوابط هر یک از دانشگاههای عضو کنسرسیوم توسط دانشگاه پذیرنده صورت می گیرد.
- الزام دانشجویان دوره دکتری به تمام وقت بودن ایجاب می کند که هزینه های زندگی دانشجویان در حدود متعارف پرداخت گردد. تامین مالی این طرح با توجه

به جایگزینی دوره های دکتری با اعزام دانشجو به خارج از کشور، که همه ساله هزینه ارزی زیادی را بر کشور تحمیل می کرد، می تواند از محل صرفه جویی های طرح اعزام انجام شود. منبع دیگری که می تواند در این طریق مورد استفاده قرار گیرد استفاده از اعتبارات تحقیقاتی برای کمک به انجام رساله های دوره دکتری است.

- عمل به آیین نامه جدید دکتری که سه سال پیش از این ابلاغ شده است پاسخگوی بسیاری از کمبودها و بر طرف کننده ضعف های احتمالی در اجرای دوره دکتری است و من امیدوارم که تمامی دانشگاههای مجری دوره دکتری طی این مدت توانسته باشند زمینه های لازم برای اجرای دقیق آیین نامه مزبور را فراهم سازند و از این طریق راه را بر تسهیل در اجرا و ارتقای سطح دکتری هموار نمایند، انشاءالله.

